

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

Namangan davlat universiteti

**TARIX FAKUL'TETI JAHON TARIXI
KAFEDRASI**

**«Buyuk Ipak yo'li va jaxon sivilizatsiyasi»
fanidan**

МАЪРУЗА МАТНИ

Namangan – 2010

Mavzu№1: XIX-XX asrlarda Buyuk Ipak yo'lining ilmiy o'rganish tarixi.

Reja:

1. Buyuk Ipak yo'li sharq va g'arb o'rtasidagi ko'prik.
2. Buyuk Ipak yo'lining tarmoqlari.
3. Buyuk Ipak yo'lining manbalarda aks etishi.
4. Buyuk ipak yo'lini ilmiy o'rganishni boshlanishi.
5. G'arbiy Evropa mamlakatlari olimlarning Buyuk ipak yo'li to'g'risidagi asarlari tahlili.
6. Rus sharqshunos olimlarining Buyuk ipak yo'li bo'ylab o'tkazgan ekspeditsiyasi.

Mavzuga oid tayanch tushuncha va iboralar:

Muhammad ibn Xamid, Frantsuz ekspiditsiyasi, nemis ekspiditsiyasi, Yapon ekspiditsiyasi, rus ekspiditsiyasi.

Mavzuga oid muammolar:

1. Buyuk ipak yo'li dastlab kim tomonidan kashf etildi?
2. Buyuk ipak yo'li terminini kim fanga kiritdi?
3. Kim birinchi bo'lib arxeologik qazishmalar uchun pul topishga musharraf bo'ldi?
4. Steynni nima mashhur qilib yubordi?
5. Nima sababdan rus ma'muriyati ekspiditsiya uchun mablag' ajratishga qaror qildi?

Darsning maqsadi: Buyuk ipak yo'lini ilmiy jixatdan o'rganilishi tarixini yoritish.

O'quv maqsadi:

1. Buyuk Ipak yo'li sharq va g'arb o'rtasidagi ko'prik bolganligi organiladi.
2. Buyuk Ipak yo'lining tarmoqlari organiladi.
3. Buyuk Ipak yo'lining manbalarda aks etishi o'rganiladi

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. T. 8. T.:O'zbekiston. 2000.
2. Bichurin N.YA. Sbranie svedeniy o narodax obitavshix i Sredniy Azii v drevnie vremena. M:1950. t.1-3.
3. Rtveladze e.V. Velikiy SHelkoviy put'. entsiklopedicheskiy spravochnik. T:1999.
4. Petrov L.M. Velikiy SHelkoviy put'. O samom prostom, no malo izvestnom. M:1955.
5. Radkevich V.A. Velikiy SHelkoviy put'. M:1990.

Jahon tarixida xaqalarning iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy va madaniy xayotida muhim o'rin tutgan bir necha savdo yo'llari mavjud bo'lgan. Qadimgi Rus va Skandinaviya xalqlarini bir biri bilan bog'lagan savdo yo'li, Afrikada asosan Saxara cho'li orqali o'tgan tuz yo'li kabilar bunga misol bo'ladi. Lekin, ular orasida eng mashhuri va yirigi bu – Buyuk Ipak yo'lidir. Bu yo'l Atlantika okeani qirg'oqlaridan Tinch okeani qirg'oqlargacha Osiyo qit'asi mamlakatlarini O'rta er dengizi va Uzoq SHarq mamlakatlari bilan bog'lagan edi. Bu nafaqat yo'l balki sharq bilan G'arbni biri biri bilan bog'lagan ko'pirik ham edi.

Buyuk Ipak yo'li mil. av. II asrda paydo bo'ldi. Lekin unga ushbu nom 1877 yilda Fon Rixtgofenning "Xitoy" nomli asarida beriladi. Bu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish lozimki, Buyuk Ipak yo'liga qadar, O'rta Osiyo va SHarq xalqlarini biri biri bilan bog'lab turuchi yo'llar ham mavjud bo'lgan. SHulardan biri – Lal yo'li edi. U Pomir tog'laridan boshlanib, eron, Old Osiyo va Misr xududlarigacha borgan. Bu yo'lining paydo bo'lishiga Amudaryoning yuqori qismidan ya'ni, Pomirdan qazib olinadigan lal toshlari sabab bo'lgan. Bu qimmatbaho toshlar SHumer va Misr hukmdorlari tomonidan yuqori baholangan. Ularning maqbaralari ochilganda aynan Badaxshon lal toshlari topilgan. Ikkinchi yo'l – SHoh yo'li bo'lib, u mil.av. VI-IV asrlarda faoliyat ko'rsatib, eronnning poytaxti Suza shahrini Kichik Osiyoning efes va Sard shaharlari bilan bog'lab turgan. Uning bir tarmog'i esa, erondan Baqtriya, Sug'diyona, Toshkent vohasi va Qozog'iston xudularigacha tarqalgan. YUqoridagilardan tashqari yana Oltin yo'l, Nefrit yo'l, Saxro yo'li kabi savdo yo'llari faoliyat ko'rsatgan.

Mil.av. 138 yilda Xitoy imperatori Vu Di o'z o'g'li CHjan TSzyanni davlat xavfsizligiga daxl qilayotgan xunlarga qarshi ittifoqchi topish uchun elchi qilib Farg'ona vodiysiga jo'natadi. Yo'lda u xunlar qo'lga asir tushadi va u erda 10 yil davomida yashashga majbur bo'ladi. U tutqunlikdan qochishga muyassar bo'ladi, hamda Tyan'-SHanning baland dovonlaridan o'tib, Issiq ko'lga, so'ngra Norin daryosi bo'lab Farg'ona vodiysiga etib kelishga musharraf bo'ladi. Farg'onaga etib kelgach, bu erlik hukmdorni xunlarga qarshi kurashga davat etadi. Biroq ular, faqat savdo ishida hamkorlik qilishlari mumkinligini e'tirof etadilar. CHjan TSzyan o'z yurtiga qaytadi va bu erga borish uchun qulay savdo yo'llarin ko'rsatib beradi. Imperator uning xizmatlari evaziga unga "Buyuk sayohatchi" unvonini beradi. CHjan TSzyan Farg'onadan faqat otlarni emas balki, ularni parvarish qilish uchun as qotadigan emi sulini ham olib ketadi. Natijada Xitoyning ko'p joylarida sulii etishtirish boshlanadi. Asta sekinlik bilan Xitoy bilan savdo aloqalari yaxshilana boshlaydi. Har yo'li imperator xonadoni bu erga 5-6 marotaba savdo karvonlarini jo'natib, unda asosan ipak va zargarlik mahsulotlarini jo'natgan. O'z navbatida Farg'onadan nefrit, ot va boshqa mahsulotlarga ayribosh qilib ketishgan. Xitoydan keltirilgan mahsulotlar o'z navbatida eron orqali boshqa mamlakatlarga tarqalgan. (Mark Kras mag'lubiyatida ipak bayroqning o'rni)

Xitoydan yo'lga chiqqan karvon dastlab Tyan-SHan' tog'idan o'tib, O'rta Osiyoni kesib o'tgan, so'ngra Xuroson orqali ikki daryo orag'iga unda O'rta er dengizi shaharlariga borgan. Buyuk Ipak yo'lining uzunligi 12 ming kilometrdan iborat bo'lgan. SHu boisdan ham ko'p savdogarlar bu yo'lni to'laligicha bosib o'tmaganlar. Savdo asosan karvon saroylarda amalga oshirilgan. Mil. av. I asrda O'rta Osiyoda Kushon davlatining yuzaga kelishi Buyuk ipak yo'lining yanada taraqqiy etishiga sabab bo'ldi. Bu davrda O'rta Osiyodan jun gazlamalar, gilam, taqinchoq, lal va yoqut kabi qimmatbaho toshlar, zotdor otlar; Xitoydan ipak gazlamalar, temir, nikel', mo'yna, choy, qog'oz, porox; Xindistondan ziravorlar keltirilgan.

Asosiy karvon yo'li quyidagi shaharlardan o'tgan: Dun'xuan, Xami, Turfon, Qashg'ar, O'zgan, O'sh, Quva, Andijon, Qo'qon, Samarqand, Buxoro va Marvdan o'tgan. Marv shahriga kelganda yo'l tarmoqlarga ajragan. Birinchi tarmoq – Xorazmda Volga bo'lab, SHarqiy Evropaga, Kiev, Novgorod, Moskva shaharlariga borgan. Ikkinchi tarmoq – Balx orqali Afg'oniston va Hindiston erlariga borgan. Uchinchi tarmoq – Bog'dod orqali O'rta er dengizi shaharlariga yo'l olgan. Ushbu yo'lda savdo asosan ayriboshlash orqali amalga oshirilgan.

Buyuk Ipak yo'li to'g'risidagi ma'lumotlar I-III asrga taluqli Xitoy manbalarida ko'plab uchraydi. M: "SHitszi"da shunday ma'lumotlar keltiriladi. Xunlar mol boqishardi. Xitoy hukmdorlari ularga sovg'a sifatida ipak matolar jo'natishar ular esa o'z navbatida katta miqdorda mol berishardi. Bu yo'l xususida hind manbasi "Araxashastra"da ham qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Xitoy manbalarida sharqiy Turkiston orqali o'tgan Buyuk ipak yo'lining ikki tarmog'i xususida so'z yuritilib, u janubiy (Nan'dao) va shimoliy (Beydauo) tarzida keltiriladi. Manbada keltirilishicha janubiy tarmoq SHan'shandan boshlanib, Kun'lun tog'laridan o'tib, YOrkent orqali Toshqo'rg'on va Vaxanga kelgan. Voxandan yo'l yana ikkiga ajrab, birinchisi – Balx, Marv, Gekatompil, ekbatana, Ktnsifon shaharlaridan o'tgan. Ikkinchisi – Gilit, Kashmir, Qandaxor, Barbarikon va Barigaz shaharlariga borgan. SHimoliy yo'l Tyan-SHan orqali, Tarim daryosi bo'lab, Qashg'arga undan Farg'ona vodiysiga, so'ngra Movarounnaxr erlari orqali Volga bo'yi, Uraloldi va Qora dengiz bo'lari shaharlariga etib borgan. III asrga kelganda bu tarmoqlarda o'zgarishlar yuz beradi. Bu haqda YU Xuanning asarlarida keltiriladi. Unda yozilishicha iqlimning o'zgarishi natijasida endere va Nii voxalarida xayot to'xtaydi shu bois yo'l janub tomon siljiydi.

Antik davr manbalarida ilk ma'lumotlar Psevdoarrianning "Eritrey dengizining quyo'lishi" nomli asarida (mil.av. II-I asrlar) va Ptolomeyning "Geografiyadan qo'llanma" asarlarida keltiriladi.

Buyuk Ipak yo'li to'g'risidagi ma'lumotlarni Ibn Rushtning "Xudud ul-olam" asarida ham ko'rishimiz mumkin.

Buyuk ipak yo'li bir necha asrlar davomida SHarq va G'arb o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajarib keldi. Aynan shu yo'l orqali xalqlarning madaniy aloqalari, do'stona munosabatlari

o'rnatildi. Aynan shu yo'lda birinchilardan bo'lib xalqaro cheklar ishlatildi. Lekin, vaqt o'tishi va bu yo'l o'tgan erlardagi o'zaro ichki urush va janglar, XV asrga kelib dengiz yo'lining ochilishi, asta sekin bir necha asrlar davomida asosiy savdo va diplomatiya yo'li vazifasini bajarib kelayotgan Buyuk Ipak yo'lining unutilishiga va yo'q bo'lib ketishiga olib keldi.

XIX asrga kelib, bir necha yirik Evropa davlatlarining Turkiston o'lkasiga qiziqishi, unga sari yangi yo'l topish uchun xarakterning boshlanishiga sabab bo'ldi. Qoraqurumning qorli dovonlari orqali yangi yo'l qidirib topish va maxfiy missiyani amalga oshirish uchun hind millatiga mansub bo'lgan Muhammad ibn Xamid yo'lga chiqadi. Lekin, u 1860 yilda yo'lda kasallikka chalinadi va vafot etadi. Uning sirli o'limi sabablarini aniqlash fuqorolik ishlari bo'yicha xodim Ul'yam Djonsonga topshiriladi. U Muhammad ibn Xamidning o'ldirilganligi haqidagi fikrlarni inkor qiluvchi asosiy hujjat uning kundaligini topadi va kartografiya bo'limining kapitani T.G. Montgomeriga topshiradi. Ushbu kundalikda qimmatli ma'lumotlar bo'lib, Buyuk ipak yo'lida joylashgan oltin konlariga boy manzilgoxlar va qum ostida qolib ketgan shaharlar bilan bir qatorda, Takla Makon orqali o'tgan muhim savdo tarmog'i haqida yozib qoldiradi. SHunday qilib bir necha asrlar davomida tuproq ostida yotgan Buyuk ipak yo'li tarixi yuzaga chiqadi.

1877 yil D.Raynerning Berlin bosmoxonasida Ferdinand Frayxern fon Rixtgofenning(1833-1905) «Xitoy. Sayoxatlar va ulardagi izlanishlar» nomli ko'p tomli monografiyasi chop etildi. U Berlin geografiya jamiyatining a'zosi bo'lib, o'zining asarini 4 qismga ajratadi. Unda asosan Xitoy geografiyasi. Fauna va florasini o'rganish bilan bir qatorda, undagi davlat tuzilishi, urf-otadlarga ham alohida o'rin ajratadi. Qadmiy manbalarga asoslangan holda ilk marotaba muomalaga Buyuk ipak yo'li terminini kiritadi.

Muhammad ibn Xamidning kashfiyotidan 30 yil qtgach Evropa mamlakatlari Turkistonga endi josuslarni emas balki, olimlarni jo'nata boshladilar.

1895 yilning oxirida shved geografi Sven Gedin er ostida qolgan Takla Makon shahrini o'rganish uchun yo'lga chiqadi. Unga hamrox bo'lib, ser M.Aurel Steyn boradi va u Buyuk Ipak yo'lini o'rgangan arxeolog sifatida tarixga kiradi. Kelib chiqishi venger bo'lgan Steyn Afg'oniston, eron, SHarqiy Xitoy, Iroq va Takla Makonda ilmiy izlanishlar olib boradi, hamda birinchi bo'lib Buyuk Ipak yo'lida arxeologik izlanishlar olib borish uchun mablag' topishga muvafaq bo'ladi. 1900 yilning bahorida Kashmir tog'laridagi qorning erishi bilan qadimiy karvon yo'llari bo'lab yo'lga chiqqan Steynni Xo'ton, Turfon, Loulandagi kashfiyotlar dunyoga mashhur qiladi. Lekin uning nomini butun dunyoga mashhur qilgan kashfiyot Dun'xuandan topilgan "TSin'fodun" (mingta budda g'ori) bo'ldi. Bu erda Xitoy, Hindiston va O'rta Osiyoning IV-VI asrlarga aloqalariga oid ashyoviy dalillar topilpdi. 1907 yilda bu erdan topilgan ashyolarni Steyn Britaniyaga olib ketadi va muzeyga topshiradi.

Uning kashfiyotidan so'ng Buyuk Ipak yo'lini o'rganuvchilar soni keskin oshib ketadi. 1906-1908 yillarda Sarbona Universitetining bitiruvchilariga rahbarlik qilib, arxeologik izlanishlar olib borish maqsadida bu erga Polem Pellio (1878-1945) keladi. Uning topgan ashyolar va qo'lyozma asarlari Parij milliy kutubxonasiga topshiriladi.

Buyuk Ipak yo'lini o'rganish maqsadida 1898 yilda D.A.Klements rahbarligida rus ekspiditsiyasi ish boshlaydi. Ular Turfonni o'rganib, qimmatli tarixiy boyliklar topishadi. Bu holat Peterburg Akademiyasini 3 yil muddatga ko'p sonli kishilar bilan ekspiditsiya uyushtirilishiga sabab bo'ladi. Ular Xo'tan, Kuchu, Turfon va janubiy Tyan'-SHan xududlarida ilmiy izlanishlar olib borishadi. Biroq, oz fursat o'tgach Moliya vazirligi ekspiditsiyani qo'llab quvatlashdan bosh tortadi. Oqibatda bu xududlarni ilmiy o'rgangish nemis, ingliz, frantsuz, shved, yapon, xitoy olimlarining qo'lga o'tib ketadi.

Nemislar A.fon Le Koka va A.Gryunveld rahbarligida 4 marotba Turfonga ekspiditsiya jo'natishadi. YApon olimi graf Sesmn Otani va amerikalik olim G.Uonerlar ham qimmatli ma'lumotlar to'plashga muvaffaq bo'lishadi.

Bu holatlarni ko'rgan rus xukumati rahbarlari 1905 yilda M.M.Berezovskiy (1848-1912) rahbarligidagi ekspeditsiyani jo'natiga qaror qiladi. U Kuchuda 1907 yilgacha ilmiy izlanishlar olib boradi va katta yutuqlarga erishadi. 1908 yil TSarskoseloda uning topilmalariga

bag'ishlangan ko'rgazma tashkil qilinadi. SHundan so'ng xukumat yangi ekspiditsiya uchun mablah ajratishga qaror qiladi.

Bu ekspiditsiyaga akademik S.F.Oldenburger rahbarlik qilib unga, hamroxi bo'lib S.M.Dudin yo'lga chiqadi. Ularning yo'nalishi SHarqiy Turkistonning Qarashar – Turfon – Kurla – Ko'cha – Oqsuv – Uch – Turfon – Qolpin – Maralboshi - Qarashar orqali amalga oshiriladi va bu izlanishlar orqali ular budda qo'lyozmalari, freskalar, xaykallar kabi ko'plab nodir ashyoviy dalillarni topishga muvaffaq bo'ladilar. Evropa olimlarining ilmiy izlanishlarining to'xtab qolishiga birinchi jaxon urushi sabab bo'ladi.

Mavzu№2: Buyuk ipak yo'lining dastlabki faoliyati.

Reja:

- 1. CHjan TSzyan tomonidan Buyuk Ipak yo'lining ochilishi.**
- 2. Kushonlar davrida Buyuk Ipak yo'li.**
- 3. So'g'd kolonizatsiyasi davrida Buyuk Ipak yo'li.**

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. T 8. T.:O'zbekiston. 2000.
2. Bichurin N.YA. Sobranie svedeniy o narodax obitavshix i Sredniy Azii v drevnie vremena. M:1950. t.1-3.
3. Rtveladze e.V. Velikiy SHelkoviy put'. entsiklopedicheskiy spravochnik. T:1999.
4. Petrov L.M. Velikiy SHelkoviy put'. O samom prostom, no malo izvestnom. M:1955.
5. Radkevich V.A. Velikiy SHelkoviy put'. M:1990.

Xitoy uzoq yillar davomida xunlarning hujumidan aziyat chekib kelganlar. Buning yaqqol misoli tariqasida TSin SHi Xundi tomonidan Buyuk Xitoy devorini barpo etilishini ko'rishimiz mumkin. Asirga olingan xunlarni so'roq qilish natijasida , ular tomonidan yueji qabilalarini engilganligini eshitgan, imperator Vu Di ular bilan aloqa bog'lash va ittifoq tuzib xunlarga qarshi kurashishda foydalanmoqsi bo'ladi. Ularga elchi sifatida o'g'li CHjan TSzyanni jo'natadi. Ketayotib yo'lda asirga tushgan elchi 10 yildan so'ng qochishga va Kushon podsholari xuzuriga etib borishga musharraf biladi. Biroq qaytishda u yana xunlarga asir tushadi va 13 yil davomida tutqunlikda kun kechiradi. Oxir oqibat u yana asirlikdan qochishga musharraf bo'ladi va otasi saroyiga borib ko'rganlarini hikoya qilib qilib beradi. Imperatorni ko'proq samoviy otlar qiziqtirib qoladi.

Farg'ona vodiysining samoviy otlari tabiiy ravishda Xitoy imperatorini o'zga jalb qiladi. Xitoyliklarni ot sotib olish niyati amalga oshmagach imperator Vu Di katta qo'shin bilan yo'lga chiqadi. Qo'qon shahrini qamal qilib, otlarni qo'lga kiritishga muvaffaq bo'lgach, o'z davlati xududini yanada kengaytirishga xarakat qiladi.

Uning harbiy xarakatlarining samarasi o'laroq ipak yo'lining asosiy xo'jayinlaridan biriga aylandi. CHunki, buyuk ipak yo'li nafaqat ipak shu bilan bir qatorda qurol sotish orqali ham katta daromad keltirardi. Bu yo'lga e'tiborning katta bo'lganligini shundan ko'rish mumkinki, Xitoydan boshlanadigan ikki tarmoqqa ham komendantlar tayinlanib, ular doimo qo'ni mamlakatlardagi ahvol haqida imperatorni habardor qilib turishgan.

Buyuk ipak yo'li orqali savdo aloqalari I-II asrlarda ya'ni imperator Vu Di va Parfiya shohi o'rtasidagi do'stona munosabatlar natijasida rivojlandi. Parfiyaliklar Xitoy ipagini katta miqdorda olishar va uni Evropaga sotish orqali katta foyda ko'rishardi. Aynan rimliklar ham Xitoy ipagini parfiyaliklardan bilishgan. Bu voqiea ya'ni ipak bilan tanishuv rimliklarga juda qimmatga tushgan, bir so'z bilan aytganda Mark Krassning mag'lubiyatga uchrashiga olib kelgan omillardan biri bo'lgan.

Xitoylik budda monaxlarining Xindistonga va qayta Xitoyga safarlarini III-IV asrlarda bu yo'lni "ziyoratchilar" yo'liga aylantirdi. Aynan shu davrlarda Buyuk ipak yo'li xalqaro tranzit savdo yo'liga aylandi.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra mil.av. IV-III asrlarda savdo yo'li bo'ylarida so'g'diylarning manzilgohlari paydo bo'la boshlaydi. Ularning manzilgoxlari asosan SHarqiy Turkiston, Ertisuv va Mo'g'liston xududlarida joylashgan edi. Bu manzilgohlarda yirik savdo operatsiyalari amalga oshirilgan bo'lib, uning gullab yashnagan davri VI-IX asrlarga to'g'ri keladi. Bu manzilgoxlar mustaqil bo'lib, mustahkam qo'rg'on va qurollangan harbiy guruhlariga ega bo'lganlar. Bu xolatni ular tomonidan zarb etilgan kumush tangalar ham tasdiqlaydi. Bundan tashqari Buyuk Ipak yo'lining ikki asosiy tarmog'i ham so'g'd erlaridan o'tganligi ularning savdo aloqalarida muhim o'rin tutishlariga imkoniyat yaratib bergan.

Buyuk Ipak yo'lining tarmoqlari va undagi faol savdo tarixiy vaziyatga qarab o'zgarib turgan. Aleksandr Makedonskiy tomonidan O'rta Osiyoni bosib olinishi xalqaro savdoni o'sishiga xizmat qilgan. To'g'ri bu paytda hali Buyuk Ipak yo'li xali faoliyat ko'rsatmas edi. Lekin g'arb bilan savdoning Salavkiylar davrida rivojlanishi keyinchalik qayta tiklanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Savdoning rivojlanishida suv yo'li sifatida Sirdaryo va Amudaryodan ham keng foydalanilgan. Savdoning taraqqiy etishi o'z navbatida yangi va boy shaharlarning paydo bo'lishiga olib kelgan. Bunday shaharlar sirasiga Poykend, Varaxsha, Ramish kabilarni kiritib o'tish mumkin. Sug'diyona orqali karvon yo'laridagi savdo Parfiya podsholigi davrida ancha taraqqiy etadi. eronda Sosoniylar xukmronligining boshlanishi va ularning savdo yo'larini nazorat qilishga intilishlari, ya'ni, o'zlari xoxlagan karvonni mamlakatga kiritishlari yoki kiritmaslikka intilishlari natijasida bu davlat hududini aylanib o'tuvchi yangi yangi tarmoqlarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi.

Aksari savdogarlar butun karvon yo'lini bosib o'tishni istamaganlar shu boisdan ular yirik shaharlarda asosan, CHoch, Samarqand, Buxoroda mol ayriboshlashni amalga oshirishni ma'qul ko'rganlar. Bu xolat bilan asosan Xitoy savdogarlari shug'ullanishgan. Ular yuqorida nomlari eslatib o'tilgan shaharlarda o'z mahsulotlarini ayriboshlab o'zlari uchun kerakli bo'lgan mahsulotlarni olib yurtlariga qaytishgan. Xitoy savdogarlari O'rta Osiyoning boshqa ichki shaharlariga borishmagan. Ular uchun o'rtakashlik vazifasini erlik savdogarlar bajarishgan.

Mil.av. I asrda har yo'lida bir marotaba savdogarlar uchrashuvi bo'lib o'tgan. Bundan maqsad, Parfiya hukmdorlari imkon darajasida katta daromad keladigan savdoni o'z nazoratlari ostida ushlab turishga xarakat qilishgan, ya'ni, chet ellik savdogarlarni iloji boricha mamlakat ichkarisiga kiritmaslikka urinishgan. CHunki, savdo yo'lini nazorat ostida ushlab turish hukmdorlarga doimiy daromad manbai bo'lib xizmat qilgan.

Buyuk ipak yo'li nafaqat ijtimoiy hayotgagina emas joy nomlariga ham o'z tasirini ko'rsatgan. M: Xozirda ham Hindistonda rus tilida so'zlashuvchi savdo shahobchalari faoliyat ko'rsatadi. Moskadagi Arbat ko'chasi rabot ya'ni, sharqdan kelgan savdogarlarining manzilgohi nomidan kelib chiqqan.

Tayanch atamalar: Vu Di, Xitoy savdogarlari, "ziyoratchilar" yo'li, Xitoy ipagi, Sosoniylar xukmronligi.

Nazorat savollari:

1. Vu Di nima uchun Farg'onaga yurish qilgan?
2. Parfiyada nima sababdan har yo'li savdogarlar uchrashuvi o'tkazilgan?
3. Nima sababdan Sosoniylar davlatini chetlab o'tuvchi yo'nalishlar paydo bo'ldi?
4. Buyuk Ipak yo'li qachon "ziyoratchilar yo'li"ga aylandi?

Mavzu№3: Buyuk Ipak yo'li o'rta asrlarda.

Reja:

- 1. Buyuk Ipak yo'lidan tashilgan savdo mollari.**
- 2. Turk xoqonligi davrida ipak yo'li.**
- 3. Amir Temur va Buyuk Ipak yo'li.**

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. T 8. T.:O'zbekiston. 2000.
2. Bichurin N.YA. Sobranie svedeniy o narodax obitavshix i Sredniy Azii v drevnie vremena. M:1950. t.1-3.
3. Rtveladze e.V. Velikiy SHelkoviy put'. entsiklopedicheskiy spravochnik. T:1999.
4. Petrov L.M. Velikiy SHelkoviy put'. O samom prostom, no malo izvestnom. M:1955.
5. Radkevich V.A. Velikiy SHelkoviy put'. M:1990.
6. SHefer e. Zolotie persiki Samarkanda. M:1987.

Arab tarixchilarining asarlarida SHarq "shaharlar onasi" deb atalgan Marvda ikki tarmoq, shimoliy va janubiy biri biriga qo'shilgan. Bu erdan katta magistral yo'l dastlab Bobilga undan Bog'dodga, so'ngra Suriyaga borgan va u erdan kemmalarga yuklar orilib, Misr, Vizantiya, Italiya va boshqa O'rta er dengizi shahar va davlatlariga tarqalgan. Bu mahsulotlar orasida asosan Xitoy ipagi, hind va indoneziya zirovorlari, zargarlik buyumlari, paxta matolar, fil suyaklari, olmos kabilar asosiy o'rin egallashgan.

Buyuk Ipak yo'lidagi savdo haqida so'z yuritilar ekan tabiiy ravishda pul to'lov masalasiga to'xtalib o'tishga to'g'ri keladi. Dastlabki vaqtlarda ya'ni ilk o'rta asrlarda to'lov birligi vazifasini ipak mato bajargan. Ipak mato aynan tillaning qiymatini belgilab bergan, unga Xitoyning o'zida ham dori – darmon, kitoblar, oziq-ovqat va boshqa mahsulotlarni ayriboshlash mumkin bo'lgan. Xatto, ipak mato orqali turli soliq va majburiyatlardan ozod bo'lish ham mumkin edi. Uning yordamida qilgan jinoyati uchun jazolardan qutulish uchun tavon sifatida ham foydalanilgan. M: 20 o'ram ipak mato berib o'lim jazosidan qutulish mumkin edi. Bu kabi xolatni So'g'dda ham kuzatishimiz mumkin. Bir o'ram ipak mato 20-25 dirxam turgan. Aynan shu erda bir juft xachir 12 dirxam, bo'rdoqi buqa 11 dirxam, oddiy qalqon 12 dirxam, dubulg'a 2 dirxam turgan. Bulardan tashqari yolanma qo'shin to'lovi ham ipak mato tarzida amalga oshirilgan, ya'ni, kiyimlik tarzida. Mug' arxivi ma'lumotlariga ko'ra 10 kiyimlik ipak matoga bitta ot sotib olish mumkin bo'lgan. 607 yilda uyg'ur savdogarlari 3000 bosh otni 13 ming o'ram ipak matoga sotishadi. Unda har bir otning bahosi 4,5 kiyimlikka to'g'ri kelgan. 763-779 yillarda 10 ming ot sotiladi. Uning bahosi bir million o'ramni tashkil qiladi. Bu vaqtda otlarning bahosi ortib har bir ot 10 kiyimlikka almashtiriladi. Ko'chmanchi xalqlarning ayriboshlash mahsulotlari asosan ot, qo'y, mol, teri, baliq moyidan tayyorlangan kley, bug'i va oxularning eritilgan yog'laridan iborat bo'lgan.

Xitoyga olib boriladigan mahsulotlar orasida Samarqand shaftolisi alohida o'rin tutgan. Uni Afrosiyobning oltin shaftolisi deb atashgan. Uning nafaqat mevasi, balki ko'chatlari ham anchagina haridorgir bo'lgan. VIII asrning o'rtalariga kelib, savdo muhim o'rinlaridan birini choy egallay boshladi. Xuddi shu vaqtga kelib Xitoyda O'rta Osiyoning mashshoq va raqqosalari mashxur bo'lib ketadi. Xitoyda asosan Mo'g'iliston otlari keng tarqalgan bo'lib ular past bo'ylari bilan O'rta Osiyo otlaridan farq qilishgan. Bundan tashqari xitoyliklarni Buxoro, Samarqand va Qozoq cho'llaridan keltirilgan dumli qo'ylar ham ajablantirgan. Xitoyga olib borilgan mahsulotlar orasida ot terilari anchagina xaridorgir bo'lib, xitoyliklar ulardan asosan harbiylar uchun kiyim-bosh va ximoya vositalarini tayyorlashgan. Turli mo'nalar shular jumlasidan oq otni dumi, tulki dumi sexrli kuchga ega deb hisoblangan va katta miqdorda eksport qilingan. IX asrda Xorazmdan Xitoyga ichiga qor to'ldirilgan qo'rg'oshin yashiqalarda tarvuz olib

borilgan. Pista dorivor hisoblanib, inson kayfiyatini yaxshilovchi vosita sifatida shuhrat qozongan. Buxoro va Samarqandda tayyorlangan oq qandlar juda mashhur bo'lib, turli davlatlarga sotilgan.

Asta sekinlik bilan savdoda pul birliklari paydo bo'la boshladi. Dastlabki pul birligi sifatida So'g'd tangalaridan foydalanilib, u to'rt burchak o'rtasida teshigi bo'lgan. Keyinchalik undagi so'g'd yozuvi o'rniga xitoy ierogliflari yoziladigan bo'ldi. Bu tanga pullar tashqi savdo bilan birgalikda ichki savdoda ham keng qo'lanilgan. Buni arxeologik izlanishlar ham tasdiqlaydi.

O'rta Osiyoda turk xoqonligi davrida amalga oshirilgan islohatlar harbiy boshqaruv ichki va tashqi savdoning rivojlanishiga o'zining ijobiy hissasini qo'shdi. Arablar tomonidan O'rta Osiyoning bosib olinishi tashqi savdoning rivojlanishida yangi qirralarning ochilishiga, kengroq savdo qilish imkoniyatlarini ochib berdi. Somoniylar davridagi savdo karvonlarining xavfsizligiga berilgan e'tibor savdoning erkin taraqqiy etishiga imkoniyatlar ochib berdi. Buyuk Ipak yo'li o'z faoliyatini mo'g'illar bosqinidan so'ng ham davom ettirdi. Mo'g'il hukmdorlari savdodan katta foyda olish maqsadida unga iloji boricha katta mablag'lar sarflashdi. CHet ellik savdogarlar esa, alohida imtiyozlarga ega bo'lib, mamlakat xududida erkin xarakat qilishlari uchun barcha imkoniyatlari yaratib berilgan edi. Bu davrda karvon yo'llari ancha yaxshilandi, daryolarga ko'priklar qurildi, tog'larda o'tish qiyin bo'lgan joylarda kengaytirish ishlari olib borildi. Astraxandan pekingacha bo'lgan masofa oralig'ida xar 30-40 kmga manzilgohlar barpo etilib, u erda oziq – ovqatlar tashkil qilindi. Mo'g'illar davridagi savdo yo'lining o'ziga xosligi unda Qozoq cho'llaridan o'tgan shimoliy tarmoq anchagina taraqqiy etdi.

O'rta Osiyoning Buyuk Ipak yo'lida olib boriladigan savdodagi o'rnini oshirishga Amir Temur katta xissa qo'shadi. U iloji boricha savdo tarmoqlarini umumlashtirishga, ularning havfsizligiga katta e'tibor berdi. Amir Temurning o'limidan so'ng O'rta Osiyodagi o'zaro urush va tartibsizliklar ipak yo'lidagi O'rta Osiyodagi savdogarlarning o'rnini pasaytirib yubordi.

1424 yilda Min sulolasining imperatori YUn Le shimoliy – g'arbiy chegaralarini yopishni buyurdi. Va nihoyat, Buyuk geografik kashfiyotlar savdo tarmog'ini dengizga ko'chirdi.

Tayanch atamalar: so'g'd tangalari, ipak matolar, O'rta Osiyo otlari, Samarqand shaftolisi, Amir Temur davrida ipak yo'li.

Nazorat savollari:

1. Arab tarixchilari qaysi shaharni “shaxarlar onasi” deb atashgan?
2. Qaysi voqeadan so'ng O'rta Osiyoning savdodagi roli pasayib ketdi?
3. Xorazmdan nima olib borilgan?

Mavzu№4: Ma'naviy va madaniy aloqalarda Buyuk Ipak yo'lining ahamiyati.

Reja:

1. Buyuk Ipak yo'lining ma'naviy hayotga ta'siri.
2. Buyuk Ipak yo'lining xalqlar o'rtasida madaniy aloqalarda tutgan o'рни.
3. Budizm va moniylik dinlarining yoyo'lishida Buyuk Ipak yo'lining o'рни.
4. Buyuk Ipak yo'li orqali xristian dinining kirib kelishi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. T 8. T.:O'zbekiston. 2000.
2. Bichurin N.YA. Sobranie svedeniy o narodax obitavshix i Sredniy Azii v drevnie vremena. M:1950. t.1-3.
3. Rtveladze e.V. Velikiy SHelkoviy put'. entsiklopedicheskiy spravochnik. T:1999.
4. Petrov L.M. Velikiy SHelkoviy put'. O samom prostom, no malo izvestnom. M:1955.
5. Radkevich V.A. Velikiy SHelkoviy put'. M:1990.
6. SHefer e. Zolotie persiki Samarkanda. M:1987.

SHarq va G'arb o'rtasidagi madaniy aloqalarning rivojlanishiga xristian cherkovi o'zining katta xissasini qo'shdi. eramizning birinchi asrlaridanoq, xristian dinidagi ayrim oqimlarining biri birlari bilan kelisha olmasliklari natijasida xristianlik O'rta Osiyo, eron, Suriya va ipak yo'li orqali SHarqiy Turkiston va Xitoyga yoyila boshladi. Ular orasida pravoslav oqimining Melkit, YAkovit, Nestorianlik kabilarni keltirib o'tish mumkin. IV asrning oxirlari V asrning boshlariga kelib Vizantiya va uni qo'llab quvvatlovchi hukmdorlar eritiklarga qarshi kurashni avj oldirishdi. Eritiklar yo'nalishlari qatoriga nestorianlik ham kiritildi. Iso haqidagi ta'limot, muqaddas kitob, udumlar xususidagi turli fikrlar oxir oqibat xristian olamida bir necha oqim va yo'nalishlarning yuzaga kelishiga olib keldi. Nestorianlik – oqimining tarafdorlari isoni inson qiyofasini va uning elchilik vazifalarini tan olgan xolda, Bibi Mariyamni xudoning onasi sifatida tan olishmaydi. SHu bois, 431 yilda efes shaxridagi yig'ilishda bu oqim tarafdorlari eritik sifatida taqib qilinishga qaror chiqariladi. Buning natijasida ular eronga qochib kelib o'rnashadilar va uning xayotida muhim rol o'ynashadi. Nestorianlik oqimining tarafdorlari eronda davlat ahamiyatiga ega bo'lgan mansablarni qo'lga kiritadilar va tashqi savdoda faol ishtirok etadilar. Bu oqim vakillari orasida moxir tabiblar, o'qituvchilar, xunarmandlar bo'lib, xalq orasida katta e'tiborga ega edilar. Ularning O'rta Osiyo tomon tarqalishining asosiy sabablaridan biri zardushtiylik dinning ruxoniylari tomonidan taqib qilinganliklaridadir. O'rta Osiyoning Marv, Samarqand, Xorazm, Tarozi, Merka, Ettisuv kabi shaxarlarida xristian ibodatxonalari mavjud bo'lgan. Arablar istilosidan so'ng ularning ayrimlari buzib tashlangan, ayrimlari esa masjidlarga aylantirilgan. Bu haqda Narshaxiy shunday yozadi: "Buxoro shaxriga kirib chap tomonga burilsang, Rindon ko'chasiga kirasan. U erda xristianlar cherkovi joylashgan, xozirda masjidga aylantirilgan". O'rta Osiyoda xristian dinining tarqalganligi xususida arxeologik izlanishlar natijasida topilgan tangalar xam dalolat beradi. Jumladan, Usturshona xokimi Roxan tomonidan zarb qilingan bronza tangalarda nestorianlik oqimining xochi tasvirlangan. Afrosiyobdan topilgan VII asrga oid tangalarda hukmdorning bosh tomonidan xoch tasviri tushirilgan. Topilmalarda turli davrlarga oid xristian dinning belgilari uchraydi. 691-692 yildan boshlab Isoni odam qiyofasi, undan oldinroq, feniks qushi tasviri uchraydi. Feniks qushi dastlabki paytlarda xristianlarda manguqlik va qayta tirilish ramzi sifatida berilgan. Xitoyga xristian dinning yoyo'lishida suriyalik xristian missonerlari bilan bir qatorda ushbu dinga e'tiqod qilgan toxariston va so'g'd savdogarlarining o'rni katta bo'lgan. Xitoyda bu dinga e'tiqod qiluvchilarga eriklik Tan sulolasi davrida beriladi. Bu sulola vakillari savdo munosabatlarini yaxshilash maqsadida ularga e'tiqod erkinligini berishadi. Lekin, 10 asrga kelib xristian, budda, moniylik dinlari Xitoyda taqiqlanadi va ular quvg'inga uchraydi. Bu o'rinda shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki nestorianlik oqimining vakillari Buyuk Ipak yo'lining barcha tarmoqlari bo'lab o'z jonlarini xavf ostiga qo'yib bo'lsada diniy ta'limotlarini targ'ib qilganlar.

Moniylik dini Buyuk Ipak yo'lida joylashgan shaxar va xalqlar tarixida muhim rol o'ynagan dinlardan biridir. U o'z xarakatini eronning shaxarlaridan boshlab, O'rta Osiyoning saxrolarigacha etib keldi. Moniylik dini dualistik dunyoqarashlar zahirida shakllangan bo'lib, unda asosiy kurash doimiy raqiblar yorug'lik va qorong'ulik o'rtasida bo'lib o'tadi. Moniylik ta'limoti rivoyatlariga ko'ra samoda doimo ikki kuch yorug'lik va qorong'ulik o'rtasida kurash bo'lib, qorong'ulik xudosa qarsi kurash uchun birinchi odam Xormizd jo'natiladi. Unga yordamchi qilib, toza xavo, iliq shamol, yorug'lik, xavo va tozalovchi olov jo'natildi. Bu ta'limotga ko'ra barcha avvaliga qorong'ulik xudosa bo'ysinadi, asta sekinlik bilan komillik sari xarakat qiladi va uning changalidan xalos bo'ladi. Buning uchun u o'zi kabilar, xayvonlarni o'ldirmasliklari ularning go'shtini emasliklar kerak. eng qattiy taqiqlar ularning "saralanganlar"ga tegishli bo'lib bundaylar, oila qurmasliklar va xatto xayvon uchun beriladigan o'tni ham yulmasliklari lozim. Vazifalari esa, doimo ibodatda bo'lish, moniylik dinini targ'ib qilishdan iborat. Saralangan o'lgan zaxotlari jannatga tushishadi. Qolgan oddiy odamlar bir necha marotaba xar hil qiyofada qayta tug'ilishlari lozim bo'ladi. Moniylik ta'limotining shiori "Kimki boy bo'lsa, kambag'al bo'ladi. ertaga sadaqa so'raydi." SHu bosidan ham bu din

kambag'al aholi orasida keng tarqala boshlaydi. Moniy hayotlik chog'idayoq bu din eron, Ikki daryo oralig'i, Kichik Osiyo, Rim, O'rta Osiyo va SHarqda keng tarqaladi. Uning o'zi "mening dinim barcha xalqlarga barcha tillarda tushunarlidir" degan edi. Moniylik dini qanday bo'lmasin, u baribir hukmron din hisoblangan zardushtiylik manfaatlariga zid kelardi. SHu boisdan sosoniylar xukmdori Varaxran I tomonidan qamoqqa olinadi va qatl etiladi. Moniylik dinning O'rta Osiyodagi targ'ibotchilaridan biri bu Mar Amo bqlib, bu dinning yoyo'lishida u ipak yo'lidan keng foydalanadi. Xitoyga moniylik dini SHarqiy Turkiston orqali kirib boradi.

O'rta Osiyoda evriylar xayotiga oid ilk ma'lumotlar IV asrga ta'luqli bo'lib, Marvda istiqomat qilishgan. Ularning bu erlarda yashaganliklarini arxeologik topilmalar ham tasdiqlaydi. Topilmalarning birida shunday satirlar bitilgan: "Bu Iosifning o'g'li Pakorning shaxsiy mulkidir". Bu kabi topilmalar yaxudiylar Marg'iyona va O'rta Osiyoning boshqa shaharlarida istiqomat qilishganida dalolat beradi. YAxudiylarning bu erga kelib o'nashishlarini ko'plab olimlar Buyuk Ipak yo'li bilan bog'laydilar. Asosiy sabablardan biri bu Bar Koxbaning (132-135) rimliklarga qarshi qo'zg'oloni va uni shafqatsizlarcha bostirilishi hamda ommaviy qirg'in ularning ko'chishiga olib kelgan. Xorazmda yaxudiylar arablar bosqinidan bir oz ilgariroq kelib joylashadilar.

Ilk o'rta asrlarda Buyuk Ipak yo'li o'tgan shaharlar aholisining madaniyatiga va turmush tarziga buddizm o'zining katta ta'sirini ko'rsatadi. Din asoschisi Sidxarta o'z izdoshlariga Dxarma deb nomlanuvchi buddizmning asoslarini yozib qoldiradi. Keyinchalik bu asoslar budaviylik nomi bilan dunyoga taniladi. Budizmning ikki oqimi bo'lib birinchisi-Xinyana (kichik g'ildirak), ikkinchisi-Maxayana (katta g'ildirak) deb nomlanadi. Birinchi oqim "xalos bo'lishning qisqa yo'li" bo'lib, unda dunyoviy hayotning barcha unsurlaridan to'la voz kechiladi. Asosan magadxa podsholigida keng tarqaladi. Ikkinchi oqim Kushon podsholigida Kanishkaning hukmronlik yillarida keng tarqaladi. Xitoyliklar buddaviylik dini xaqidagi ilk tasavvurlarni shimoliy Baqtriyada yashagan yuechjilar bilan bog'lashadi. Baqtriyada budizmning keng yoyilganligini Ayritom, Dalvarzintepa, Qoratepa, Fayoztepa manzilgoxlaridan topilgan ashyoviy dalillar ham isbotlaydi.

O'rta Osiyo xalqlari hisoblanmish parviyaliklar, toxaristonliklar, farg'onaliklar, so'g'dlar Buyuk Ipak yo'lida asosiy savdo va turli madaniy qadriyatlarni tarqatuvchilari sifatida ishtirok etishgan.

Tayanch atamalar: budizm, ma'naviy hayot, madaniy aloqalar, islom, xristianlik, nestorianlik, yaxudiylar.

Nazorat savollari:

1. Nima sababdan nestorianlik sharqda keng tarqaldi?
2. YAxudiylarning avlodlari qachon Xorazmga kelib o'nashadi?
3. Xitoyliklar buddizm to'g'risidagi ilk ma'lumotlarni kimlardan bilishgan?

Mavzu№5: Buyuk Ipak yo'li va jahon madaniy taraqqiyot darajasi.

Reja:

1. Buyuk Ipak yo'lining tiklanishida O'zbekistonning o'rni.
2. Buyuk Ipak yo'lining tiklanishi va uning tarixiy ahamiyati.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz. T 8. T.:O'zbekiston. 2000.
2. Bichurin N.YA. Sobranie svedeniy o narodax obitavshix i Sredniy Azii v drevnie vremena. M:1950. t.1-3.
3. Rtveladze e.V. Velikiy SHelkoviy put'. entsiklopedicheskiy spravochnik. T:1999.
4. Petrov L.M. Velikiy SHelkoviy put'. O samom prostom, no malo izvestnom. M:1955.
5. Radkevich V.A. Velikiy SHelkoviy put'. M:1990.

6. Shefer e. Zolotie persiki Samarkanda. M:1987.

7. Artikov A. TESIS-TRASEKA: perspektivi razvitiya G`G` ekonomika i statistika. 1998. №2.

XX asr tarixga katta siyosiy va geosiyosiy voqealarga boy asr sifatida kirdi. Aynan ushbu asrda dunyoning siyosiy xaritasida misli ko`rilmagan o`zgarishlar sodir bo`ldi. SHunday voqiea zahirida O`rta Osiyo xalqlari ham dunyo bilan integratsiya jarayonlariga jadallik bilan qo`shilib bormoqdalar. Bu xolat tarixiy zaruriyagina bo`lib qolmay, balki mintaqaning dunyo ahamiyatiga molik tarixiy va iqtisodiy, siyosiy kuch ekanligini namoyish etadi. Bugungi kundagi madaniyat va boshqa sohalarda qo`lga kiritilgan yutuqlarning barchasi xalqlarning o`zaro aloqalari natijasidir. Uning dastlabki shakllari savdo va urushlar edi. Vaqtlar o`tdi va bu aloqalar asta sekinlik bilan o`z shakl va mohiyatlarini o`zgartirib bormoqda. Bunday aloqalarda tabiiy ravishda Buyuk Ipak yo`lining ahamiyati beqiyos bo`lgan. CHunki, aynan shu yo`l ilk o`rta asrlarda Xitoy, Hindiston, O`rta Osiyo, O`rta va YAqin SHarq, O`rta er dengizi xalqlarini biri biri bilan bog`lagan ko`prik vazifasini bajargan edi.

SHu boisdan Buyuk ipak yo`lining qayta tiklanishi nafaqat O`rta Osiyo xalqlari balki butun dunyo uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Buyuk Ipak yo`lining jahon tarixida o`rni va ahamiyatini beqiyos ekanligini ko`zda tutgan xolda YUNESKO "Buyuk Ipak yo`li – muloqot yo`li" nomli programma ishlab chiqdi. Bu programmaning mazmun mohiyati shundan iboratki, dunyo xalqlarining o`zaro madaniy aloqalarida nafaqat urushlar balki, savdo munosabatlari ham muhim ahamiyat kasb etganligini namoyish etish, bu yo`lda joylashgan tarixiy yodgorliklar hamda asotirlarni asrash avaylash kiradi.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun bir necha ekspeditsiya va seminarlar tashkil qilindi. O`tkazilgan o`n bir ekspiditsiya orasida: Marko Polo izidan (iyun-avgust, 1987 Stambul-Pekin), Dengiz (1990 23.10-1991 23.02), O`rta Osiyo respublikalari bo`ylab (1991 yilda Xiva da konfrentsiya bilan yakunlangan), Ko`chmanchilar madaniyatiga sayoxat (1992 y. Iyun-avgust Mo`g`iliston), Buyuk Ipak yo`li Evropada (1995 Stambul - Lion) kabilar alohida ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari bir necha davlatlarda (Xitoy, Hindiston, O`zbekiston, SHri-Lanka, Yaponiya) Buyuk Ipak yo`lini o`rganish institutlari tashkil qilingan.

O`zbekitonda YUNESKOning tashabusi bilan O`rta Osiyoni o`rganish instituti (MITSIAI) ochildi. Uning bir gurux olimlari aynan ipak yo`li tarixini o`rganish bilan shug`ullanadilar. Buyuk Ipak yo`li tarixiga bag`ishlangan yakuniy konfrkntsiya 1997 yil parijda bo`lib o`tdi. Unda yangi topilmalardan iborat ko`rgazma namoyish etildi. 1998 yil Toshkentda bo`lib o`tgan yakuniy yig`ilishda O`zbekiston respublikasi prezidenti Islom Karimov so`zga chiqib, YUNESKO va uning a`zolariga O`rta Osiyo tarixini zrganishga qo`shgan xissalari uchun minatdorchilik bildirdi.

1993 yilning may oyida Bryuselda Evrokomisiyaning tashabbusi bilan O`rta Osiyo va Kavkaz, Evropa davlatlari rahbarlari ishtirokida uchrashuv bzlib o`tdi. Uchrashuvning maqsadi mustaqil O`rta Osiyo va Kavkaz davlatlarining Evropa va dunyo bilan integratsiyalashuvi masalasiga bag`ishlandi. Bryuseldagi uchrashuvda TRASEKAni (Evropa-Kavkaz-Osiyo trasport yo`lagi) tashkil etish masalasi o`rtaga tashlandi. Bu Buyuk Ipak yo`lini qayta tiklash yo`lidagi dastlabki amaliy qadam bo`ldi. Unda Markaziy Osiyo va boshqa davlatlar orasida o`zaro iqtisodiy hamkorlik to`g`risida shartnoma tuzildi. Unga ko`ra Tedjen-Seraxs-Mashxad temir yo`lini qurish masalasi ko`tarildi.

1998 yil 8 sentyabrda Azarbayjonda bo`lib o`tgan Buyuk Ipak yo`li konfrentsiyasida Islom Karimov ishtirok etdi va O`zbekiston temir yo`ldan tashqari Andijon-O`sh-Irkishtom-Qashg`ar va Buxoro-Saraxs-Mashxad-Tehron avtomobil yo`lining qurulishida ishtirok etadigan bo`ldi. Bu yo`llar aynan ipak yo`li yo`nalishlarining davomi hamda respublikamizni dunyo bilan tashqi aloqalarini yanada rivojlanishiga katta hissa qo`shishi shubhasizdir.

Buyuk Ipak yo`li bo`ylab, sayoxat o`ilish va unda O`zbekistonning o`rnini kuchaytirish maqsadida 1995 yil 31 mayda prezident farmon chiqardi. Bu farmon "Buyuk Ipak yo`lining tiklanishi va unda O`zbekistonning sayyoxat, turizmdagi o`rnini oshirish to`g`risida" deb nomlanib, unda alohida e`tibor turizmni rivojlantirishga qaratilgan.

Xozirda Lyulyun'gan'-Qashg'ar-Turkmanboshi-Baku-Poti-Konstantsa-Rotterdam yo'nalishi bo'ylab ham ipak yo'lini tiklashga kelishib olingan.

Buyuk Ipak yo'li asrlar davomida turli xalqlarni bir biriga yaqinlashtirish, fikr, bilim va madaniyatlar almashinuvida o'ziga xos ko'prik vazifasini bajarib keldi. To'g'ri, urushlar, iqtisodiy-siyosiy raqobat bu yo'lni unutilishga sabab bo'ldi. Lekin, bu yo'l SHarq va G'arb o'rtasidagi ko'prik sifatida tarixda qoldi.

Tayanch atamalar: TRASEKA, konfrentsiya, O'rta Osiyoni o'rganish instituti, Buyuk Ipak yo'li.

Nazorat savollari:

1. Qachon TRASEKAni tashkil qilish to'g'risida kelishib olindi?
2. Qaerda bo'lib o'tgan konfrentsiyada I.A.Karimov nutq so'zladi?
3. Nima sababdan Buyuk Ipak yo'lini qayta tiklash zarurati tug'ildi?
4. Buyuk Ipak yo'lining zamonavi tarmog'i qaerlardan o'tadi?
5. 1998 yil 8 sentyabrda qaerda konfrentsiya bqlib o'tdi?

1. Buyuk Ipak yo'liga qachon asos solindi?
2. SHox yo'li qaerdan o'tgan?
3. Buyuk Ipak yo'lining qaysi tarmog'i O'rta er dengizi shaharlariga borgan?
4. Qaysi antik davr mualliflarining asarlarida Buyuk Ipak yo'li haqida ma'lumotlar bor?
5. Buyuk ipak yo'li dastlab kim tomonidan kashf etildi?
6. Buyuk ipak yo'li terminini kim fanga kiritdi?
7. Kim birinchi bo'lib arxeologik qazishmalar uchun pul topishga musharraf bo'ldi?
8. Steynni nima mashhur qilib yubordi?
9. Nima sababdan rus ma'muriyati ekspiditsiya uchun mablag' ajratishga qaror qildi?
10. Vu Di nima uchun Farg'onaga yurish qilgan?
11. Parfiyada nima sababdan har yo'li savdogarlar uchrashuvi o'tkazilgan?
12. Nima sababdan Sosoniylar davlatini chetlab o'tuvchi yo'nalishlar paydo bo'ldi?
13. Buyuk Ipak yo'li qachon "ziyoratchilar yo'li"ga aylandi?
14. Arab tarixchilari qaysi shaharni "shaxarlar onasi" deb atashgan?
15. Qaysi voqeadan so'ng O'rta Osiyoning savdodagi roli pasayib ketdi?
16. Xorazmdan nima olib borilgan?
17. Qaysi Xitoy imperatori shimoliy – g'arbiy chegaralarni yopishni buyurdi?
18. Nima sababdan nestorianlik sharqda keng tarqaldi?
19. YAxudiylarning avlodlari qachon Xorazmgga kelib o'rnashadi?
20. Xitoyliklar buddizm to'g'risidagi ilk ma'lumotlarni kimlardan bilishgan?
21. Qachon TRASEKAni tashkil qilish to'g'risida kelishib olindi?
22. Qaerda bo'lib o'tgan konfrentsiyada I.A.Karimov nutq so'zladi?
23. Nima sababdan Buyuk Ipak yo'lini qayta tiklash zarurati tug'ildi?
24. Buyuk Ipak yo'lining zamonavi tarmog'i qaerlardan o'tadi?
25. 1998 yil 8 sentyabrda qaerda konfrentsiya bilib o'tdi?